

חדו"ת מאת מוסמכי חניכי ותלמידי הישיבה

אבא ברונשפיגל

שיטת רבי יהודה בביעור חמץ

המשנה במסכת פסחים דף כ"א עמוד א' כתבה "...רבי יהודה אומר אין ביעור חמץ אלא שריפה, וחכמים אומרים אף מפרר וזורח או מטיל לים". ממשנה זו משמע שלדעת רבי יהודה מקיים מצות תשביתו רק על ידי שריפה. אבל בפרק הראשון (דף י"ב:) איתא; "ורבא אמר לאו היינו טעמא דרבי יהודה, אלא רבי יהודה לטעמיה דאמר אין ביעור חמץ אלא שריפה ויהבו ליה רבנן שעה אחת ללקט בה עצים. איתביה רבינא לרבא אמר רבי יהודה אימתי שלא בשעת ביעורו אבל בשעת ביעורו השבתתו בכל דבר"...

בפירוש זו הגמרא נחלקו רש"י ור"ת. לפי רש"י שלא בשעת ביעורו היינו בתחילת שש וכל שש, אבל לאחר שש השבתתו בכל דבר. ר"ת סובר בדיוק ההפך — שלא בשעת ביעורו היינו אחר שש, אבל קודם זמן זה השבתתו בכל דבר. בין לשיטת רש"י ובין לשיטת ר"ת צריכות עיון רב, כיון שרבי יהודה סובר אין ביעור חמץ אלא שריפה, ורבא סבר שבשביל זה אסרו חכמים שעה נוספת, הרי חזינן שיש בשריפה קיום מיוחד בתשביתו, אם כן מדוע באמת מחלק רבי יהודה בין הזמנים ומודה שבזמן מיוחד השבתתו בכל דבר [ולכן נקט רבא את דעת רבי יהודה, ולא הביא את דברי המשנה עצמה ששורפין בתחילת ששי ומש"ה הוסיפו שעה אחת, והטעם הוא כמו שכתבתי, שרק לפי רבי יהודה שיש קיום מיוחד בשריפה שייך ליתן שעה אחת ללקט עצים, מה שאין כן להמשנה שאין בשריפה קיום מיוחד].

וכדי לברר את דעת רבי יהודה, עלינו להתבונן במקור שלו, ושממנו שאב את חידושו שאין ביעור חמץ אלא שריפה. בדף כ"ז: איתא, "תניא אמר רבי יהודה אין ביעור חמץ אלא שריפה והדין נותן, ומה נותר שאינו בבל יראה ובבל ימצא טעון שריפה, חמץ שישנו בב"י וב"י לא כל שכן שטעון שריפה. אמרו לו כל דין שאתה דן תחילתו להחמיר וסופו להקל אינו דין. לא מצא עצים

לשורפו והא יושב ובטל, והתורה אמרה תשביתו שאור מבתיכם. חזר רבי יהודה ודנו דין אחר... הפרש נותר אסור באכילה ובהנאה וחמץ אסור באכילה ובהנאה מה נותר טעון שריפה אף חמץ טעון שריפה... אמרו לו חלבו של שור הנסקל יוכיח שאסור באכילה ובהנאה ועגוש כרת ואין טעון שריפה, חזר רבי יהודה ודנו דין אחר נותר ישנו בבל תותירו וחמץ בבל תותירו מה נותר בשריפה אף חמץ בשריפה... מזו הסוגיא רואים שרבי יהודה יכול ללמד שריפה בחמץ באחד משני אופנים; א) מדין איסורי הנאה, שהרבה איסורי הנאה בעי שריפה כדאיתא במשנה תמורה דף ל"ג עמוד ב', וחמץ הוי בכללם. וב) מדין תשביתו גרידא, מכיון שיש לחמץ חומרות מיוחדות אם כן בעי שריפה מחמת עצמו, ונותר רק מגלה לנו את הפירוש של תשביתו [עיין שם בתוס' ד"ה חזר] ולכן אמרו בגמרא חזר רבי יהודה ודן דין אחר ויש להבין אם כן, מאיזה צד מצריך רבי יהודה שריפה בחמץ, שהרי יש נפקותא ביניהם, והנה בסוגיא זו לא נזכר כלל הק' ברייתא דלעיל שרבי יהודה מחלק בין הזמנים, ומודה שיש גם השבתה בכל דבר. אולם במאירי מצאתי דבר מענין מאד והנה לשונו: „ומכ"מ יש מפרשים שמה שאומר רבי יהודה, אבל בשעת ביעורו השבתתו בכל דבר. ודברי חכמים הוא משיב, והוא שכשאמר רבי יהודה אין ביעור חמץ אלא שריפה השיבוהו חכמים לא מצא עצים והא יושב ובטל והתורה אמרה תשביתו בכל דבר שאתה יכול להשביתו. ועל זה הוא משיב אימתי אני אומר שאין ביעורו אלא שריפה קודם זמן איסורו, אבל לאחר זמן איסורו ולא מצא עצים השבתתו בכל מה שיוכל". ואם כן להי"מ דוקא קושיית החכמים היא שדחקו לחלק בין הזמנים. אבל אין זה עדיין מספיק לבאר את ההבדל, וגם מהסוגיא עצמה לא משמע שכך היה תירוצו של רבי יהודה. ועיין ברש"י ד"ה שאם, שחולק על הי"מ. ואם כן עדיין מוטל עלינו חובה לברר את הענין.

מצות ביעור חמץ ילפינן מהפסוק „אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם" ובדף ה' עמוד א' מבואר שפסוק זה קאי על ערב פסח. אבל יש להבין מתי מתחיל עשה זו. ועיין בדף ד' עמוד ב' בתוס' ד"ה מדאורייתא שהקשו שם על פירוש רש"י שביטול הוי משום תשביתו והנה לשונם; „ועוד דתשביתו אמרינן לקמן מאך חלק שהוא משש שעות ולמעלה ואחר איסורו לא מהני ביטול". הרי להדיא שתשביתו מתחיל משש שעות ולמעלה. הרמב"ן תירץ קושיא זו שהרי אף לפי בתוס' שתשביתו הוי הבערה, מכל מקום הוי גם כן לאחר זמן איסורו, ואיך הוא משהה חמץ, וע"כ שמעשה ההשבתה היא קודם זמן איסורו וקיום תשביתו בא ממילא לאחר זמן איסורו.

אולם מרש"י איתא להדיא שתשביתו ישנו כבר קודם זמן איסורו. שהרי לדידיה רבי יהודה מצריך שריפה קודם זמן איסורו, ועל אותה זמן חולקים

עליו הרבנן. ואם כן בין לרבי יהודה ובין לרבנן תשביתו כבר חל קודם זמן איסורו.

וכך איתא להדיא גם כן ברמב"ם בפרק ב' מהלכות חמץ ומצה הלכה א' שכתב שם "מצות עשה מהתורה להשבית החמץ קודם זמן איסור אכילתו שנאמר ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם"... ואם כן נראה לי לאמר שזאת היא כמחלקת בין רש"י ור"ת בדף י"ב עמוד ב'. לפי רש"י מכיון שהעשה דתשביתו כבר חל קודם זמן איסורו, לכן סובר רש"י שמה שרבי יהודה מצריך שריפה בחמץ הוי מכח האופן השני שהזכרנו לעיל, משום מצות תשביתו גרידא, ונותר רק מגלה הפירוש של תשביתו, ושפיר י"ל ששריפה הוי קודם זמן איסורו, כיון שכבר אז יש שם חמץ בעולם וחל מצות תשביתו, ומובן גם כן מה שרבי יהודה מחלק בין הזמנים, ולאחר זמן איסורו השבתתו בכל דבר. וזה תלוי במהותו של תשביתו. הרי קודם זמן איסורו אף על פי שיש כבר שם חמץ בעולם, וחל עשה דתשביתו מ"מ זה רק בנוגע להקיום עשה דתשביתו. אבל לאחר זמן איסורו, שמוזהר וישנם כבר איסורים מהתורה, א"כ הוי כבר איסור עשה. ואם כן קודם זמן איסורו שהוי רק קיום עשה, שפיר יש לאמר שהקיום הוא על ידי שריפה, מה שאין כן לאחר זמן איסורו כיון שתשביתו הוי כבר איסור עשה, שוב אין הכרח לומר רק שריפה. ועיין ברש"י דף י"ב עמוד ב' בד"ה שלא בשעת שכתב "בתחילת שש וכל שש דאכתי מדאורייתא שרי אבל בשעת ביעורו בשבע שהוא מוזהר מהתורה השבתתו בכל דבר"... חזינן שר"שי מדגיש שבשעה ששית אין שום אזהרות מהתורה, ורק אחר זמן איסורו שמוזהר מהתורה השבתתו בכל דבר, וזה הוי כדברינו, וכל זה אתי שפיר לרש"י שלדידיה עיקר טעמו של רבי יהודה בשריפה הוי משום תשביתו גרידא, שפיר עולה יפה חילוק בין זמנים אלו.

אבל לפי התוס' כיון שלדידהו אין עשה דתשביתו כלל קודם עשה ששית ע"כ אין לפרש הכי. ולכן סברי התוס' שטעמו של רבי יהודה שמצריך שריפה הוי כאופן הראשון שהסברתי, מדין איסור הנאה, וזה ילפינן מנותר. ולכן שריפה הוי רק לאחר זמן איסורו שאז נאסר בהנאה, ולא שייך כלל לומר שריפה קודם זמן איסורו.

ועל דרך זה יורדת קושיית התוס' על רש"י וז"ל: "ועוד דמנותר יליף רבי יהודה דחמץ בשריפה ונותר אחר איסורו טעון שריפה וכמו כן חמץ". וקושיא זו היא דוקא לדידהו שרבי יהודה יליף הדין מנותר מדין איסור הנאה. אבל לרש"י כיון שאין זה מדין איסור הנאה אלא מכח תשביתו גרידא שפיר ילפינן מנותר אף לקודם זמן איסורו. כיון שנותר רק מגלה הפירוש דתשביתו. ולפי זה נראה לי מסולקת גם כן קושיית התוס' מכח הירושלמי שאתיא להדיא כפר"ת. וכדי לברר כונתי הבה נעיין בירושלמי. הירושלמי בפ"ב אומרת

«תני ר' יודה אומר אין ביעור חמץ אלא בשריפה... חזר ר' יודה ודן דין אחר חמץ אסור באכילה ונותר אסור באכילה... חמץ אסור באכילה ובהנאה ונותר אסור באכילה ובהנאה... אמרו לו והרי חלב של שור הנסקל יוכיח שהוא אסור באכילה ובהנאה וחייבין עליו כרת ואינו בשריפה, אמר להן חמץ אסור באכילה ובהנאה וחייבין עליו כרת ויש לו זמן ונותר אסור באכילה ובהנאה... אל יוכיח חלב של שור הנסקל שאין לו זמן, אמרו לו והרי אשם תלוי בשיטתך יוכיח שהוא אסור באכילה ובהנאה וחייבין עליו כרת ויש לו זמן ואינו בשריפה ושתק ר' יודה. תני עד שלא הגיע זמן ביעורו אז מבערו בכל דבר, משהגיע זמן ביעורו את מבערו בשריפה. ע"כ. וזה להדיא כפר"ת.

אכן ישנם שנויים בין סוגיות הבבלי והירושלמי. לפי הבבלי אחר קושיית הרבנן לרבי יהודה מחלב של שור הנסקל, איתא, שרבי יהודה דן דין אחר, שחמץ ישנו בבל תותירו ונותר ישנו בבל תותירו, [ועיין תוס' ד"ה חזר]. אבל בירושלמי לא מוזכר שמשום קושיא זו דן רבי יהודה דין חדש. ועוד שנוי, בבבלי כשהקשו רבנן לרבי יהודה מאשם תלוי לשיטתיה, לא הוזכר איסור אכילה והנאה כמו בירושלמי, ורק נזכר בל תותירו.

וחזינן מזה שלפי הירושלמי מה שרבי יהודה מצריך שריפה הוי מטעם איסור הנאה, ולכן שפיר צריכים ללמד ששריפה היא רק אחר זמן איסורו. אבל בבבלי שאחר קושיית חלב של שור הנסקל לא מוזכר איסור אכילה והנאה, ורק שרבי יהודה דן דין חדש. והטעם הוא משום תשביתו גרידא ושפיר יש לאמר כפרש"י, ובבבלי שני הטעמים מוזכרים, ורש"י ותוס' חולקים במסקנת הבבלי. אבל הירושלמי נקט רק חד טעמא. ואם כן מסולקת הקושיא על רש"י מהירושלמי.